

Freudov(sk)a "vpeljava narcizma"

KSENIJA BREGAR

Ko smo razbirali koncept narcizma¹ pri Freudu, smo zasledovali nek stalen razcep, pri katerem Freud zelo vztraja, zdaj skozi to zdaj skozi drugo formulacijo. Vpeljavo narcizma (vprašanje parafrenije...), začne z razlikovanjem med seksualnimi nagoni in nagoni jaza, s hipotetičnim nasprotjem, ki ga je postavil ob preučevanju transfernih nevroz, glavnem predmetu teorije libida. Po eni strani tako pojem libida afirmira tudi za pojasnjevanje narcističnih nevroz (v polemичnem odnosu z Jungom), po drugi strani pa prav ob teh primerih izpostavi učinkovanje neke druge energije, nezvedljive na seksualne nagone (sadizem, sovraštvo, agresija, ambivalentnost...). Prav ti učinki ga nenehno tirajo v mnoge protislovnosti. Čemu jih pripisati, kam jih umestiti, to je pravzaprav ta osnovni "x", ki si ga zastavi ob vprašanju narcizma, in tako vstopi v "psihologijo jaza", potem ko je že oblikoval "psihologijo nezavednega".

Vprašanje narcizma je vprašanje jaza. Z odkritjem sekundarnega NARCISTIČNEGA LIBIDA (opuščene objektne investicije se umaknejo v jaz) zadobi jaz status objekta, podobe, predstave. Idealni jaz je tista podoba, v kateri se nadaljuje primarni narcizem (ki je pred vsakršno objektno investicijo; ko je v jazu, "prvotnem zbiralniku libida", individuum še sam sebi svoj ideal). Ta nova psihična instanca v jazu, ki ohranja in nadaljuje prvotni polni narcizem, narcizem, ki od vsega začetka vleče nazaj k sebi, se oblikuje po poti narcistične (sekundarne, imaginarne, tiste "drugega tipa") indentifikacije (introjekcije opuščenih/izgubljenih objektov v jaz), po regresivni poti. Toda te identifikacije se drži značaj prisile, vanjo je individuum nekako prisiljen; neka druga, ravnodušna in neozirajoča se na neposredne objektne odnose, energija nosi to, narcistično, identifikacijo. To je nagon smrti (nasprotje med seksualnimi nagoni in nagoni jaza zdaj formulira kot nasprotje med nagoni življenja in nagoni smrti, do katerega ga nujno privede PARADOKS UGODJA), avtomatizem Simbolnega, ki je individuumu (jazu) konstitutivno prikrit. Že od vsega začetka smo ne le v polju jaza

¹ V slovenščini naletimo na dva izraza, tako narcizem kot narcisizem. To dvojnost ohranja nerazrešeno oz. jo kot takšno celo "uzakonja" tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika. Namreč v jezikovni rabi se uveljavlja t.i. pravilo haplogologije - pravilo, po katerem se besede, ki vsebujejo dva enakozvočna zloga, poenostavijo na ta način, da se en zlog preprosto opusti. Samostalniška oblika besede narcisizem (potem ko smo po besedotvornih pravilih slovenskega jezika lastnemu imenu Narcis dodali obrazilo - izem) ni čisti primer haplogologije, ker se zlog is/iz razlikujeta pisno in glasovno, vendar je njuno razlikovanje tako majhno, da SSKJ dovoljuje tudi "haplološko okrajšano" besedo. (V skladu s splošno racionalizirajočo tendenco, ki nosi vsakdanji govor.) Povsem čisti primer pa je njena pridevniška oblika: narcis(is)tičen. - V tem je "objektivna" stran naše uporabe izraza narcizem namesto narcisizem. In še mimogrede: tudi Freud je raje uporabljal besedo narcizem, ker mu je bila "bolj všeč", ker "ne zveni tako nerodno"...

(narcističnih, imaginarnih, "neposrednih", "spontanih", "avtonomnih"... razmerij), pač pa tudi v polju Drugega (ki prav "zatira" našo imaginarno, narcistično spontanost; ker je zakon, ki terja našo "zvestobo", ki pa je možna le onkraj narcističnega zadovoljstva). To polje Drugega skozi IDEAL JAZA (v času Ojdipa) ponotranjimo, ga "notranje" sprejmemo. Tako nadjaz (zastopnik staršev, avtoritete..., Drugega) izgubi tisto predojdipsko tujost in grozavost. Narcizem se še naprej ravna po načelu ugodja, vendar pa je odslej posredovan s simbolno identifikacijo, z idealom jaza. V tem je njegov napredek, tako se nadaljuje na "višji" ravni.

OD LOGOSA K MITU

"To si ti!"

(vzhodnjaška modrost)

Če začenjamo z mitom, to nikakor ne pomeni prvega koraka naivne (mitološke) geste brezpredpostavkovnega začetka, češ, tisto, kar že vemo, postavimo v oklepaj in začnimo iz nič, počasi se vzpenjamo po časovni osi in pri tem skrbno kumulirajmo vse, kar je bilo rečeno o predmetu, ki nas zanima... Nasprotno nam ne gre za nikakršen poseg v skrito izvornost, polnost izvira, etimološko globino in polnopomenskost ali podobno mi(s)tiko - gre preprosto za dovolj srečna ujemanja nekaterih elementov mita o Narcisu (in Eho) z mnogo kasnejšimi - pravzaprav bi lahko rekli kar sodobnimi - konceptualizacijami, na katere želimo že na tem uvodnem mestu opozoriti, nanje napotiti, jih vsaj bežno anticipirati. Ta ujemanja torej ne pomenijo, da je "vse že tam", - ne pomenijo nič več in nič manj od tega, da je bilo za pojav, ki se mu danes pravi narcizem, izbrano res primerno ime.

MIT O NARKISU (IN EHO)²

"Narkis je bil iz Tespije, sin sinje nimfe Leiroke in rečnega boga Kefisa. Nezmojljivi videc Teiresias je dejal Leiropi, ko ga je povprašala po Narkisovi usodi: "*Narkis bo doživel globoko starost pod pogojem, da ne bo nikoli spoznal samega sebe.*"³ Narkis je odraščal in vanj so se zaljubljali tako mladeniči kot mladenke, toda vsi brez uspeha. Med njimi je bila tudi nimfa Eho; njo je kaznovala Hera, ker ji je Eho pripovedovala dolge zgodbe, medtem ko se je Zeus zabaval s planinskimi nimfami, in tako zabavala in uspavala njeno ljubosumje. Kazen je bila v tem, da je Eho izgubila sposobnost izražanja svojih misli, *lahko je zgolj bebavo - kot odmev - ponavljala tuje besede.* Nekega dne, ko je Narkis v gozdu nastavljal pasti, ga je Eho zasledovala, želeč ga ogovoriti, vendar ni mogla spregovoriti prva. Nazadnje je Narkis le začutil, da mu nekdo sledi, in vzkliknil: "Ali je kdo tu?"

² R. Graves: Grški mitovi, str. 249-251.

³ (Ves kurziv v citatih je delo K.B.)

- "Tu!" je odgovorila Eho.

- "Pridi!"

- "Pridi!"

- "Zakaj se me izogibaš?"

- "Zakaj se me izogibaš?"

- "Naj se oba srečava tukaj!"

- "Naj se oba srečava tukaj!" je ponovila Eho in vesela stekla iz svojega skrivališča, da bi objela Narkisa. On pa jo je grobo odrinil in pobegnil. "Ljubše mi je umreti, kot pa leči s teboj!" - ji je zakričal.

- "Leči s teboj!" je prosila Eho.

Toda Narkis je odšel in Eho je ostalo življenje preživela v pustih skalnatih soteskah, koprneč od bolečine zaradi ljubezni in ponižanja, vse dokler ni od nje ostal samo še glas.

Narkis je nekega dne poslal meč Ameiniju, mladeniču, ki mu je najvztrajneje dvoril. S tem mečem se je Ameinij ubil pred Narkisovimi vrati in pri tem rotil bogove, naj maščujejo njegovo smrt. Boginja Artemida je uslišala prošnjo in uporabila vso svojo moč, da bi se Narkis zaljubil tako, da se njegove ljubezenske želje ne bi mogle izpolniti. Pri Danakonu v Tespiji je Narkis naletel na izvir, ki je bil *čist kot srebro*, ki ga dotlej ni še nihče odkril - niti pastir, niti koze, ptice, divje živali, celo vejica z drevesa, ki je skrival izvir, še ni padla vanj. Ko se je Narkis utrujen nagnil nad vodo, da bi si pogasil žejo, se je *zaljubil v svojo lastno zrcalno podobo*. Najprej je skušal objeti in poljubiti lepega mladeniča, s katerim se je soočil, toda kmalu se je prepoznal in tako ležeč ostal nad vodo, nepremično zreč v svojo podobo.⁴ *Ali bi mogel pomiriti v sebi to dvojnost - posedovanje in ne-posedovanje - istočasno?*

Čeprav Eho ni odpustila Narkisu, je žalovala z njim; z vdanostjo in sočutjem je odgovarjala "Ojoj!", ko si je zabodel nož v prsa, in ponovila je tudi njegove zadnje besede: "Zbogom, mladenič zaman ljubljeni!" Medtem ko je umiral, je njegova kri prepojila zemljo in na tistem mestu so vzniknili cvetovi narcis z rdečim znamenjem resnice."

Kot je znano, je Jacques Lacan vstopil v psihoanalizo na psihoanalitičnem kongresu leta 1936 s spisom Zrcalni stadij kot tvorec funkcije Jaza, kakršna se nam razkriva v psihoanalitičnem izkustvu. Gre za obravnavo otrokovega posebnega zanimanja za zrcalno podobo lastnega telesa (otrok prepozna svojo podobo kot tako), kar se zgodi v času od šestega do osemnajstega meseca starosti. "To izkustvo nas zoperstavlja celotni filozofiji, ki izhaja neposredno iz cogita."⁵ Funkcija Jaza se namreč vzpostavi skozi "zrcalni stadij", skozi narcistično, imaginarno identifikacijo z lastno ogledalno sliko, kar pomeni, da je z njo temeljno posredovana. Imaginarna odtujitev je torej za Jaz konstitutivna in "s svojo rigidno strukturo zaznamuje celoten duševni razvoj človeka"⁶ Ta odtujitvena narava narcističnega razmerja implicira neko neizbežno dvojnost, ambivalenco: odtujitev je resnica jaza, jaz prihaja "k sebi" od zunaj, skozi neprijetno spoznanje resnice, ki jo razglša vzhodnjaška modrost: To - *zunaj* - si ti! Podoba je njegova in nekoga drugega, kar je izjemno lepo in zgoščeno povedano v mitu: "kako

⁴ To je točka, iz katere dobi ime Narkissos pomen, točka "nomen omen", saj je etimološki koren imena narkáo isti kot besede narkoza: grški glagol narkáo, ki pomeni otrpnem, odrevenim, omrem... (cf. A. Dokler: Grško-slovenski slovar).

⁵ J. Lacan: *Le stade du miroir* (...), str. 93.

⁶ *Ibid.*, str. 97.

prenesti to dvojnost: posedovanje in ne-posedovanje istočasno", pa tudi izhod iz te zagate je povsem realistično opisan: imaginarno razmerje je izključujoče in tekmovalno - smrtonosno razmerje. Mimogrede povedano, s temi koordinatami se začenja tudi znameniti Heglov mit, mit o Gospodarju in Hlapcu: prvi korak dialektike Gospodarja in Hlapca sestoji natanko v brezkompromisni borbi na življenje in smrt. Na tem uvodnem mestu se ne moremo spuščati naprej v to problematiko. omenimo le še to, da je izhod iz zagat narcističnega razmerja, imaginarne identifikacije, v izoblikovanju nove intrapsihične instance, ideala Jaza, v nastopu simbolne identifikacije, ki je normativna.

Kajetan Gantar, prevajalec Ovidovih Metamorfoz, ki pravi, da gre v tem mitu za "pravcato psihoanalizo pojava narcizem", opozarja na "presenetljivo podobnost in vzporednost motivov v zgodbi o Narcisu in Eho: v podobi Narcisa odsevnost vidnega, v podobi Eho odmevnost zvočnega sveta."⁷ Vendar se da od te ugotovitve prehitro speljati v "poezijo": Narcis, da je ves zaverovan v svoj jaz, medtem ko naj bi ga Eho sploh ne imela (jaz - namreč), bila vsa zunanaj, vsa "odmev zunanjega sveta". To zadnje velja docela za oba: da bi Narcis sploh lahko bil "zaverovan v svoj jaz", da bi do tega jaza sploh lahko prišel, se mora "odtujiti" v svoji zrcalni podobi, kot je Eho konstitutivno "odtujena" v govoru drugega.⁸

Pojmovanje jaza, do kakršnega pridemo skozi tematizacijo zrcalnega stadija, se nikakor ne more izteči ali kakorkoli umestiti v horizont ego-psihologije, ki iz Freudove t.i. druge topike izlušči teorijo jaza kot osrednje sintetizirajoče instance osebnosti. Po Lacanu "jaz ne enoti, niti ni enoten, pač pa je natanko 'ropotarnica imaginarnih identifikacij', (...) je neka prevara, konstitutivno dezintegriran."⁹ Za ta jaz navaja Miller primer Quevedovih portretov, ki so sestavljeni iz povsem heteroklitnih potez. Nemara še lepši zgled imaginarne zbrkljanosti jaza je neka stara in nenavadna pesniška oblika z latinskim imenom cento, kar pomeni *krparija*, pri kateri gre za to, da je pesem sestavljena iz delov drugih pesmi. V Doroghyjevem Blagu latinskega jezika smo na prvem mestu kuriozitet naleteli na enega najbolj znanih primerov takšne pesniške zvrsti, katerega šestnajst verzov je sestavljenih iz devetindvajsetih delov... Ta *krparija* je imaginarni jaz - pesmi pa je naslov Narcissus...

NAPREJ V PRETEKLOST...

"Tisto, kar je splošno znano, ni zato že tudi spoznano. Najnavadnejša samoprevara kot tudi prevara drugih je, kadar pri spoznavanju predpostavimo nekaj kot znano in se s to predpostavko zadovoljimo."
(Hegel)

⁷ v Ovid: Metamorfoze, str. 129.

⁸ Na začetku smo že izpostavili Lacanovo trditev, da smo s tem zoperstavljeni celotni filozofiji, ki izhaja neposredno iz cogita. V tem smislu je prerok Teiresias, ki v mitu izjavi, da bo "Narcis doživel globoko starost, če le ne bo spoznal samega sebe", pravi pravcati lacanovec. Zoperstavlja se konkurenčni preroški ustanovi, ki je imela sedež v Delfih in si je na vhod obesila izvesek z napisom Gnothi seauton, Spoznaj samega sebe, in to geslo je potem - kot je znano - privzela kot leitmotiv svojega delovanja vsa starogrška filozofija in za njo tudi dobršen del kasnejše. V nasprotju z idejo o samospoznavanju, spoznavanju posred(ov)ne individuove identitete, samoprozornosti, ki naj bi prinesla po-polno srečo, Teiresias pred tem svari, ve, da na dnu čaka grozljivi "to si ti", spoznanje neukinljive odtujitve, posredovanosti, tujosti...

⁹ J.-A. Miller: Pet predavanj o Lacanu (...), str. 16.

Sledi naj nekaj elementov za pojasnitev naše izpostavitve Freuda, očeta psihoanalize, in zapostavitve njegovih neo-psihoanalitičnih potomcev, nekakšnega "ponovnega" branja Freudovih tekstov, čeprav je dovolj razširjeno mnenje, da se k Freudu ni (za)kaj vračati, da je pri njem in o njem že vse jasno, da se nanj lahko naslonimo le z refleksijo o njegovi nezadostnosti, o biologistično, scientistično, zgodovinsko... pogojenih pomanjkljivostih, ipd.

Iz Freudove teorije kot nečesa dobro znanega in prozornega, pa tudi iz Freudovega samorazumevanja izhajata dve sicer diametralno nasprotni poziciji navezave. Na eni strani so seveda t.i. (neo)revizionisti, ki tako ali drugače, iz takšnih ali drugačnih izhodišč - vsekakor pa izhajajoč iz ugotovitve neke temeljne Freudove nezadostnosti in enostranosti - komple(men)tirajo psihoanalizo v vseobsegajočo celoto, "vsestransko razvito znanost". Tej smeri zrcalno nasprotna in z njo nenehno polemizirajoča je recepcija freudovske psihoanalize znotraj t.i. kritične teorije družbe. Temeljne predpostavke in osnovne teze tega dojetja so bolj ali manj znane: resnica celote je na strani enostranosti, v psihoanalizi so resnična samo pretiravanja, psihoanaliza je v središču aktualnosti prav skozi svojo zastarelost... Če so razcepi, zagate in protislovnosti Freudovih teorij za revizioniste znamenje nedodelanosti in enostranosti, ki so v temelju osebne, subjektivne, psihološke narave, pa je vse to za teoretike kritične teorije zgolj neposredni indeks enostranosti, protislovnosti in razcepljenosti stvari same - sama družbena realnost onemogoča sklenjenost teorije, teorija je resnična ravno kot "nezadostna". Kritična teorija torej ob Freudu ponovi tisto gesto, ki jo je v svoji znameniti knjigi *Zgodovina in razredna zavest* storil Lukács v zvezi z nemško klasično filozofijo oz. Kantom: Kant (Freud) je veliki meščanski mislec - njegova veličina je v tem, da pušča vprašanja, ki se mu zastavljajo, odprta, da jih nasilno ne zabriše skozi lažno homogenizacijo, da vztraja pri dualizmi, razcepu; njegova meščanskost pa je v tem, da te dualizme, protislovja in razcepe potem fiksira kot večne in nespremenljive.

Ta gesta kritične teorije družbe je gotovo pomembna v aspektu upora proti površnim revizijam, proti prehitri in prelahki razrešitvi problemov, okoli katerih se je neutrudno vrtel Freud. Vendar pa je to še veliko premalo - če se še enkrat skličemo na analogijo z zgodovino marksizma: manjka natanko tisti moment, ki ga je v dvanajstih letih formuliral Karl Korsch v zahtevi po aplikaciji metode historičnega materializma na sam historični materializem. Samo psihoanalizo je torej treba brati psihoanalitično. Freud imenuje odkritje nezavednega tretji usodni udarec človeškemu narcizmu (za Kopernikovo in Darwinovo znanstveno revolucijo), spoznanje, da "Jaz ni niti gospodar v lastni hiši"¹⁰. To pač velja tudi za samega Freuda: tudi on ni absolutni gospodar v lastni teoretski zgradbi, v lastnem strukturiranju izkustva. Freud sam je v svojem narcističnem (imaginarnem) ideološkem samorazumevanju zaslepljen za dejanski domet svoje misli, za njeno naddoločenost, v njegovih tekstih so nakazane ali že kar eksplicitno prisotne rešitve, ki se jih ni zavedal, v katerih je proizvedel več, kot je vedel, da je proizvedel. Takšno "psihoanalitično", epistemološko branje Freuda je Lacanova "vrnitev k Freudu", ki zaznamuje njegov celoten opus. Takole pravi v svojem dunajskem predavanju "Freudovska stvar ali smisel vrnitve k Freudu v psihoanalizi" 1955:

"Freudovi teksti, ki jim že štiri leta posvečam seminar - vsako sredo od novembra do julija po dve uri - so tako mene kot tiste, ki mi sledijo, osupnili s pravcatimi odkritji. Le-

¹⁰ S. Freud: Predavanja za uvod v psihoanalizo, str. 274.

ta se raztezajo od konceptov, ki niso bili izkoriščeni, do kliničnih detajlov, na katere smo naleteli v našem raziskovanju, in ki pričajo o tem, kako polje Freudovega izkustva presega poti, ki jih je pripravil za nas, in v kolikšni meri je njegovo opazovanje, ki daje včasih vtis izčrpanosti, malo ustrezalo tistemu, kar je hotel pokazati."¹¹

Če beremo Freuda, lahko vidimo, s kakšno neverjetno vztrajnostjo se je vrtel okoli istih vprašanj, s kakšno drznostjo je po eni strani postavljal (hipo)teze in jih razlagal, po drugi strani pa jih neusmiljeno podiral in zametoval, kolikor niso prenesle preskusa. V tem smislu je Freudovo delo prava zmešnjava, svoje koncepte je dobesedno sproti produciral in jih znašal skupaj od vsepovsod.

"Freud je moral misliti svoje odkritje in svojo prakso v privzetih pojmi, sposojenih pri tedaj vladajočih znanostih - energetski fiziki, politični ekonomiji, biologiji svojega časa. (...) Teoretsko je Freud sam postavil svojo stvar: ustvarjajoč svoje lastne, "domače" koncepte, pod varstvom privzetih pojmov, sposojenih pri obstoječih znanostih in - to moramo tudi povedati - v horizontu ideološkega sveta, kateremu so ti pojmi pripadali."¹²

Vse to nam nalaga nalogo, da "v pojmi, ki jih je moral uporabljati, identificiramo in definiramo resnično epistemološko razmerje, kakršno je bilo med temi pojmi in njihovo vsebino"¹³, koncepti. Freudova terminologija je zato bolj ali manj izraz neke nuje, v katero je bil prisiljen zaradi svoje teoretske osamljenosti, prvenstva na svojem področju, zato je ne gre nikakor jemati neposredno, ji avtomatično predpostaviti pomen/koncepte, ki jih ima druge; zato so slabe vse tiste argumentacije, ki se sklicujejo na to, kaj je "Freud resnično rekel". Pomen posameznih terminov, njihove koncepte, je treba poiskati v tekstu imanentnem konceptualnem kontekstu, predmet takšnega raziskovanja niso avtorjeve (zavestne) intence, njegovo samorazumevanje, temveč njegov jezik, metafore, analogije, opozicije, različne variacije rešitev istega vprašanja itn. Pri tem je treba poznati osnovne epistemološke postavke, da iste besede niso nujno isti koncepti, da prisotnost nekega termina še ne pomeni nujno tudi prisotnosti njegovega koncepta, in obratno, da je nek koncept v tekstu že navzoč, ni pa termina, ki bi ga označeval...¹⁴ Zato je lahko Lacan, kljub temu,

"da je svoje poučevanje postavil pod izvesek vrnitve k Freudu, vendarle pod ta izvesek uvrstil koncepte in termine, ki so pri Freudu striktno nenajdljivi in katerih učinek predela, drugače distribuira freudovske koncepte. Lacan je tako premestil našo konceptualizacijo analitične izkušnje - njegova neizprosna zvestoba Freudovemu tekstu mu nikakor ni preprečila, da si ne bi utrl svoje poti in nam dal instrukcij; zato se motijo tisti, ki nemara menijo, da zvestoba črki Lacana neizbežno implicira stagnacijo: Lacan sam je temu priča."¹⁵

Zato je temeljna/izhodiščna Lacanova teza, da je psihoanaliza možna le pod pogojem, da je nezavedno strukturirano kot govorica, skozinskoz legitimna, freudovska. Na empirični/dejstveni ravni sicer povsem resničen ugovor, da Freud ni tega nikoli rekel,

¹¹ J. Lacan: *La chose freudien* (...), str. 404.

¹² L. Althusser: *O Lacanu*, str. 7.

¹³ *Id.*: *Freud in Lacan*, str. 14.

¹⁴ Več o tem gl. E. Bahovec: *Cannon ali Freud?*, O analizi razvoja znanstvenih konceptov, *Za freudovsko epistemologijo*.

¹⁵ J.-A. Miller: *Odgovori realnega*.

"izgubi svojo težo, če je mogoče dokazati, da vsa koherenca Freudovega odkritja izvira prav iz aksioma, da je nezavedno strukturirano kot govorica; Lacanova teza je, da je to dokazljivo."¹⁶

Če torej sklenemo: Freuda samega je treba podvreči strogemu freudovskemu branju, skozi katerega šele lahko razkrijemo in postavimo v oklepaj vse tisto, kar "v Freudu še ni Freud" oz. - v obratni perspektivi - afirmiramo tisto, kar je "v Freudu več kot Freud". Šele to nam omogoči dostop do smisla Freuda.

...IN NAZAJ V PRIHODNOST

*"Koncept narcizma je po eni strani eden najpomembnejših prispevkov psihoanalize, po drugi strani pa je tudi eden najbolj nejasnih konceptov."
(Pulver)*

Prva eksplicitna Freudova razprava o narcizmu je iz leta 1914: Vpeljava narcizma. Po smislu bi lahko naslov prevedli tudi kot vpeljavo pojma narcizem. Poleg Freudovega XXVI. predavanja: Teorija libida in narcizma (to je eno od predavanj, ki jih je imel v dveh zimskih semestrih 1915/16 in 1916/17 "pred mešanim poslušalstvom zdravnikov in laikov obeh spolov") je to edini tekst, v katerem se pojem narcizem pojavi že kar v naslovu. Prav vpeljavo narcizma je tisti prelomni Freudov tekst, ki nam ponudi več možnih branj Freudovih konceptualizacij, ki praviloma prekoračujejo prvotno intendirane meje. Sam se v njem zapleta, tako zelo, da o njem takole piše v pismu Abrahamu: "Jutri vam bom poslal 'narcizem', ki se je težko rodil in ki zato kaže vse ustrezne deformacije."¹⁷ Očitno je Freud dodobra občutil, kako se mu prav v odnosu do narcistične problematike oz. v odnosu do problematike, ki ga je prisilila v hipotezo o (posebnem) narcističnem libidu, v ločevanje "libida jaza" in "objektnega libida", in ga s tem pripeljala v samo "psihologijo Jaza", do koncepta "ideala Jaza"..., kako se mu prav ob vprašanju narcizma torej zgošča vsa temeljna problematika psihičnega. Podobnih občutkov se še niso otesla tudi sodobna analitična znanstvena prizadevanja po konceptualizaciji narcizma. V zvezi s tem S. E. Pulver upravičeno zapiše tole:

"V obsežni literaturi o narcizmu sta verjetno zagotovi samo dve dejstvi, dejstvi, s katerima se vsakdo strinja: prvič, da je koncept narcizma eden najpomembnejših prispevkov psihoanalize; in drugič, da je tudi eden najbolj nejasnih konceptov."¹⁸

Sicer pa prvo Freudovo uporabo pojma narcizem nahajamo že prej, na vsak način pa tudi ti začetki spadajo (še) v Freudovo drugo obdobje (oziroma kvečjemu v konec prvega obdobja), če uporabljamo njegovo lastno periodizacijo, ki jo je zapisal v svoji Avtobiografiji iz 1925. Prvo obdobje je obsegalo leta od 1895/96 do 1906/07, to je doba, ki jo je Freud izpolnil povsem sam, še brez učencev in sodelavcev iz vrst somišljenikov - teh takrat še ni bilo. Prav zato ves prispevek k psihoanalizi iz tega prvega obdobja pripada samo Freudovemu delu. Tako o svojem deležu še posebej z začetka

¹⁶ Id.: Pet predavanj o Lacanu v Caracasu, str. 9.

¹⁷ E. Jones: Život i delo Sigmunda Frojda, II., str. 114.

¹⁸ S.E. Pulver: Narcissism: the Term and (...), str. 91.

psihoanalitične poti presoja sam Freud. Res je, da v drugem obdobju ni bil več sam, da je treba iz te dobe prišteti še prispevke drugih (Junga, Adlerja, Stekla, ki so ga kasneje zapustili, in ostalih, ki so vztrajali z njim, kot Abrahama, Ferenczija, Ranka, Jonesa, Brilla, Reika,...) in da ga je hkrati obremenjevala vse bolj tudi njegova bolezen, vendar pa njegov delež za psihoanalizo tudi iz drugega obdobja ni nič manjši in nič manj ploden, nasprotno je vpeljal toliko novih tem, med katere sam prišteva kot najpomembnejše "področje narcizma, nauk o nagonih in njuno uporabo v primerih psihoze."¹⁹

Izraz narcizem Freud prvič omeni na srečanju Dunajskega psihoanalitičnega združenja, novembra 1909, kot to navaja Ernest Jones. Tedaj ima Freud za sabo naslednja pomembnejša dela: članke, Hipnotska terapija (1892), Obrambne nevropsihoze (1894), Obsesije in fobije (1895), in knjige, Študije o histeriji (1895), Razlaga sanj (1900), Psihopatologija vsakdanjega življenja (1901), Šala in njen odnos do nezavednega (1905), Tri razprave o teoriji seksualnosti (1905), Odlomek nekega primera histerije - analiza Dore (1905). Za njim je torej obdobje, v katerem ni prizanašal javnosti (tako strokovni kot laični) z zapovrstnimi "šoki" - tu so pojmi nezavedno, potlačitev, simptom, teza o seksualni etiologiji nevroz, o infantilni seksualnosti, tu je odkritje Ojdipovega kompleksa.

"Za psihoanalizo je bilo vse psihično najprej nezavedno, lastnost zavesti se mu je kasneje pridružila ali pa je izostala. Pri tem je psihoanaliza seveda prišla v spor s filozofi, za katere je "zavestno" in "psihično" bilo identično, zato je bilo zanje nesmiselno pomisliti, da obstaja nekaj takšnega kot je "psihično nezavedno".²⁰

Že v tem prvem obdobju so vpeljali temeljni tematski sklopi teorije o nezavednem, izhajajoči iz proučevanja histerije (zgodovinsko pogojenega dejstva). Tovrstno raziskovanje histeričnih primerov je Freuda napeljalo na domnevo o potlačitvi (ali splošnejše, obrambi) kot psihični funkciji in dalje v topično domnevo o podobi duševnosti, ki je razdeljena na dve območji. Ta dva dela sta potlačeno (nezavedno) in potlačujoče (zavest). Dinamični vidik kaže torej na silo, ki je ujeta v potlačitvi in si prizadeva utreti pot k aktivnosti, kar pa ji onemogoča neka potlačujoča sila. Topični vidik pa razkriva dve nasprotujoči si instanci: "nezavedno" in "jaz". To je temeljna shema Freudovih zgodnjih teoretskih pogledov, t.i. "prva topika" (če sistemu Nzv in Zv prištejemo še Pzv).

Toda novo (drugo) obdobje je prineslo polno zapletov, zaradi katerih je bilo treba razvijati to prvo teoretsko shemo. Nasprotje med "zavestnim" in "nezavednim" se ni natanko ujemalo z razlikovanjem med različnimi instancami duševnega aparata: po eni strani ni samo potlačeno nezavedno in po drugi strani tudi potlačujoča sila ni nujno samo zavestna. In prav to nasprotje je Freuda prignalo do novega strukturnega modela duševnosti, do t.i. "druge topike", ki jo uvede v svojem zadnjem velikem teoretičnem delu Jaz in Ono (1923). *Koncept narcizma moramo umestiti prav na mesto, s katerega je nujna problematizacija prve topike*, nujno jo razkroji v nekaj bolj diferenciranega. Morda je najpomembnejši vidik razprave Vpeljava narcizma razkritje "ideala Jaza" in s tem povezane instance samoopazovanja, kar pa je temelj tistega, kar je pozneje v delu Jaz in Ono opisal kot "Nadjaz". Prav temu Freudovemu razkritju bomo skozi koncept narcizma dali vso prednost.

¹⁹ S. Freud: Autobiografija, str. 60.

²⁰ Ibid., str. 33.

"Tudi tukaj se je izkazalo - tako kot povsod v območju libida -, da se je človek nezmožen odpovedati zadovoljitvi, ki jo je enkrat užil. Ne mara ostati brez narcistične popolnosti svojega otroštva, ko pa je ne more obdržati, (...), si jo skuša znova pridobiti v novi obliki ideala jaza."
(Freud)

Smo pri vprašanju identifikacije, tistega mehanizma, ki vzpostavlja ideal jaza, "dediča Ojdipa", kot nadaljevanje prvotnega narcizma. Pri tem je ovinek preko tematizacije nagona smrti potreben prav zato, da bomo lahko pojasnili nekatere bistvene značilnosti te identifikacije (ambivalentnost, prisilni značaj, arbitrarnost posnemane poteze...).

Predpostavka nagona smrti (ki že samo njegovo ime nosi v sebi paradoks, saj gre za nagon, ki prav ni nagon) je za psihoanalizo prav tako temeljna kot predpostavka libida. Freudova predstava o jazu tako postane še bolj zapletena. V njegovem zadnjem velikem teoretskem delu Jaz in Ono, v katerem sistematično konsekventno izpelje tezo iz spisa Onstran načela ugodja, tezo o nagonu smrti, o nekem preostanku, nezvedljivem na seksualni libido, o nagonu, za katerega ni bil nikoli povsem prepričan, da je biološki, naletimo na izrazito *kompleksnost jaza*. Prvi korak, ki je vnesel zmedo v razumevanje jaza, je bil v odkritju narcističnega libida, v odkritju jaza kot "zbiralnika libida", jaza kot objekta libidinalnih investicij, s tem *jaza kot podobe, predstave* (skupaj z vednostjo, da je nosilec nagona, libidinalne investicije, njegovo zastopstvo, predstava). Drugi korak, ki je usodno problematiziral strukturo jaza, pa je v odkritju, da *investicije v jaz ne pripadajo samo seksualnim nagonom*, pač pa še nekemu drugemu, na seksualni nagon nezvedljivemu nagonu, ki ga je Freud poimenoval z nagonom smrti. V jazu se torej ne "zbira" samo libido, pač pa tudi tisti drugi nagon, tista druga energija, ki je spoznana kot ravnodušna in indiferentna do objektov (s tem seveda tudi do jaza, ki ga po uvedbi narcističnega libida moramo pripoznati tudi kot objekt), ki je izrazito inertna, toga, v nasprotju z nagoni življenja, kateri se kažejo kot zelo mobilni in plastični. Ta oba koraka podreta korelativnost - kot smo se doslej trudili pokazati - med opozicijami: nezavedno/zavest, seksualni nagoni/jaz, primarni proces/sekundarni proces... Prav zato smo v hudi zadregi, ko poskušamo zarisati meje med novimi psihičnimi instancami, ki jih Freud vpelje v delu Jaz in Ono. Ločnica Jaz/Ono se nikakor ne prekriva z ločnico zavest/nezavedno. Tu je *koncept nadjaza*, ki vse sprevrne. (V samem naslovu Jaz in Ono namreč manjka prav bistveni člen, Nadjaz, ki pa je v tem delu glavna novost, zato bi ga lahko naslovili tudi O nadjazu.) V jaz vnese razcep, v njem razkrijemo *različne ravni* (stopnje, "stopnice" ...), ki jim ustrezajo *različni tipi identifikacije*.

KRUTI IN OBSCENI IDEAL?

Vpeljavo identifikacije "drugega tipa" (pretvorba objektnega libida v narcistični libido) privedimo do tistega mesta v Freudovi teoriji, kjer jo je povezal s sublimacijo, z

deseksualizacijo in s tem z nagonom smrti. Taka prisvojitve objektnega libida (ki se zgodi s tovrstno identifikacijo), se - po Freudu - postavi v službo nasprotnih, neseksualnih nagonov. To drugo, "nasprotno službo" pa pojasnjuje s pojmom razpletanja nagonov:

"Vsaka takšna identifikacija ima lastnosti deseksualizacije ali celo sublimacije. Tako se zdi, da pri takšni pretvorbi pride do razpletanja nagonov. Erotična komponenta po sublimaciji nima več moči, da bi vezala vso dodano destruktivnost, tako da se ta sprosti v obliki nagnjenja k agresiji in destrukciji. Iz tega razpleta naj bi ideal sploh dobil ostro kruto potezo gospodovalnega "moraš"."²¹

Vprašanje identifikacije, proces nastajanja ideala jaza oz. nadjaza preveva nek paradoks. Ta se kaže v značilni ambivalentnosti, ki spremlja vsako ljubezensko vez, in v nekakšnem zelo očitnem dvojnem obnašanju nadjaza. Eno od teh oblik opisuje navedeni odlomek. V potezah gospodovalnosti, krutosti, ostrosti... ni težko prepoznati lastnost nagona smrti (iracionalnost, brezobzirnost, prisila...). Te poteze lahko tako zelo izstopijo, kot npr. pri melanholiji, da se je Freud vprašal, če nadjaz ne pomeni celo neke vrste zbirališča nagonov smrti. Pri tem (primeru melanholije) je izostril tale paradoks:

"Nenavadno je, da postaja človek z večjim omejevanjem svoje agresivnosti navzven tem strožji, torej agresivnejši v svojem idealu Jaza."²²

Pričakovali bi namreč, da večja strogost ideala jaza implicira njegove zahteve po zatiranju agresije sploh, opraviti pa imamo z dejstvom, da povečuje nagnjenje k agresivnosti do jaza. Zgodi se torej nekakšna premestitev, obrat zoper lastni jaz. V takšnem obnašanju ideala jaza je nekaj nerazumljivega. Freud odkrije nek pogoj, ki je nujen za ta neizprosni obrat zoper jaz, to je narcistična izbira objekta. Zanj je značilna šibka odpornost objektni investicije. Objektni odnos na podlagi narcistične izbire se zelo hitro zamaje. Tovrstna objektna investicije kaj hitro regradirajo v narcizem, ko zaide v težave.

"(...) učinek tega pa je, da ljubezenskega odnosa kljub konfliktu z ljubljeno osebo ni treba opustiti. Takšna nadomestitev objektni ljubezni z identifikacijo je mehanizem, ki je pomemben za narcistična obolenja."²³

OJDIPOVSKO IN PREDJOIPIPOVSKO OBDOBJE

Da bi pojasnili nastanek ideala jaza, razrešili njegovo protislovno (dvojno) obnašanje, moramo preiti k Ojdiipu, k usodnemu "koncu" zelo pomembnega, dinamičnega, z infantilno seksualnostjo prežetega obdobja, k vprašanju o usodi "prvega začetka" individuove seksualnosti. Znana je namreč Freudova teza o dveh začetkih seksualnega življenja pri človeku: "Najbolj značilno v človekovem seksualnem življenju je, da začne v dveh zamahih, s premorom med njima."²⁴ To Freudovo odkritje t.i. infantilne seksualnosti je naletelo na velike odpore. Pustimo jih zdaj ob strani, mimogrede omenimo le Freudovo domnevo, da so ti odpori bržkone v zvezi s pozabo

²¹ S. Freud: Jaz in Ono, str. 352.

²² Ibid.

²³ Id.: Žalovanje in melanholija, str. 209.

²⁴ Id.: Avtobiografija, str. 39.

lastne seksualnosti v otroštvu, le-to da kvečjemu preprečuje zapažanje odraslih tako zelo očitnega seksualnega obnašanja pri otrocih.

Prav na začetku, v oralni fazi, se objektnih investicij še *ne* da razločevati od identifikacije. Takrat identifikacija nekako sovпада z izničenjem objekta, z njegovim "požrtjem". Ambivalentnost, ki se identifikacije drži "že od vsega začetka", poveže Freud prav z oralno fazo, kar ne pomeni nič drugega kot to, da je nagon smrti "vselej že" tu:

"Vede se kot potomka prve, oralne faze organizacije libida, pri kateri smo zaželeni in cenjeni objekt pojedli, ga tako vsrkali vase in ga kot takega uničili. Ljudožerec, kot je znano, vztraja pri tem stališču; svoje sovražnike ljubi, da bi jih požrl; ne požre jih, če jih ne more imeti nekako rad."²⁵

Hkrati z organizacijo libida poteka proces iskanja objekta. Prvi seksualni objekt je avtoerotičen, kot smo že izvedeli. Po narcističnem stadiju postane prvi "drugi"/"tuji" seksualni objekt *mati*. Poudariti je treba, da gre pri tem za falično mati, mati s falosom:

"Samo moške genitalije imajo določeno vlogo, ženske genitalije so še neodkrita (t.i. primat falosa). Nasprotje spolov takrat še ne pomeni moški in ženski spol, pač pa posest falosa ali kastracijo."²⁶

"Kastracijski kompleks" pride torej kasneje, v falični fazi, ko nastopi Ojdip. Kaj se dogaja *pred* Ojdipom, to nas najprej zanima, in nato, na kakšen način *se vstopi* vanj.

Prvi tip identifikacije je pred vsako objektno izbiro; gre za *neposredno* identifikacijo z očetom oz. s starši, kolikor - kot že omenjeno - otrok staršev sprva spolno ne razlikuje. Hkrati s to identifikacijo nastopi prva libidinalna zasedba objekta, pri dečku matere, pri deklici očeta (oz. sprva tudi matere, kot si bomo to dejstvo malo pobliže ogledali kasneje). Otrok v tem najzgodnejšem obdobju potemtakem razvije *dve psihološko različni vezi*: zgledno identifikacijo z objektom kot idealom in neposredno libidinalno investicijo v objekt. To pa sta tudi dve temeljni obliki medčloveških razmerij sploh. V vseh človeških (libidinalnih, ljubezenskih) vezeh se prepletata.

"Razliko med takšno *identifikacijo z očetom in izbiro očeta za objekt* je lahko izraziti s formulo. V prvem primeru je oče tisto, kar bi deček hotel BITI, v drugem tisto, kar bi hotel IMETI; razlika je torej v tem, ali se vez prične pri subjektu ali objektu Jaza. Prva je zato mogoča že pred vsakršno seksualno izbiro objekta. Veliko težje pa je to razliko metapsihološko nazorno prikazati. Vidimo samo, da je stremenje identifikacije napraviti Jaz podoben drugemu Jazu, ki smo ga vzeli za zgled."²⁷

Oba odnosa potekata nekaj časa vzporedno, dokler objekt, s katerim se je otrok prvotno identificiral, ne postane ovira njegovi neposredni objektni libidinalni investiciji. Zdaj šele pride do izraza ambivalentno razmerje do zglednega objekta, prejšnja identifikacija zadobi sovražne poteze: "Zdi se, kot da je postala manifestna tista ambivalentnost, ki jo identifikacija vsebuje *že od vsega začetka*."²⁸ To ambivalentno razmerje do "zgleda" (vzora, ideala), ki je izvorno, na dan ga prinese libidinalna investicija v drugi objekt (v ojdipovskem razmerju gre vedno za trikotno zasnovo), se normalno razreši s "povečano" zgledno identifikacijo, pri dečku torej z očetom, kar pomeni okrepitev njegove moškosti, pri deklici pa z materjo, kar pomeni okrepitev njene

²⁵ Id.: Množična psihologija in analiza jaza, str. 38-39.

²⁶ Id.: Avtobiografija, str. 40.

²⁷ Id.: Množična psihologija in analiza jaza, str. 39.

²⁸ Id.: Jaz in Ono, str. 330.

ženskosti. Glavna naloga, ki torej omogoča normalni izhod iz Ojdipa, je opustitev neposredne libidinalne zasedbe matere, *razrešitev dualnega razmerja z materjo*.

To smo le uvodno, zelo grobo pokazali. Upoštevati je namreč treba vsaj dve dejstvi, ki ojdipovsko situacijo zelo zapleteta. Prvič, da Ojdip glede na spol ni simetričen, da imamo pri deklici opraviti z drugačno predojdipovsko in ojdipovsko dinamiko kot pri dečkih, in drugič, da gre za nekakšen dvojni Ojdipov kompleks - pozitivni, normalni, in negativni, obrnjeni pozitivni: "Tudi sam se že navajam, da na vsak seksualni akt gledam kot na dogajanja med štirimi individui."²⁹

Povedali smo že, da je prvi post-narcistični seksualni objekt za oba spola mati, *falična mati*. Torej tudi za deklico in ne samo za dečka. To je pomembno razkritje, ki ga je "Ojdip" pri deklici dolgo časa prikrival. Intenzivna predojdipovska navezanost na mater ima za oba spola velik pomen, pri deklici je to navezanost Freud še bolj poudaril prav zato, ker se zanj dolgo ni vedelo. Odločilni moment, ki razlikuje Ojdip pri deklici in Ojdip pri dečku, je v naslednjem: Medtem ko mati ostane libidinalni objekt dečka tudi v ojdipovski fazi, pa mora deklica ta prvi seksualni objekt zamenjati/nadomestiti z očetom. Pri deklici je tako treba razlikovati dve fazi: predojdipovsko moško in ojdipovsko žensko. Njena prva faza je moška zato, ker gre za identifikacijo s falično materjo. V ozadju te zveze je želja po falosu. V žensko fazo in hkrati s tem v Ojdipa vstopi deklica, ko mater kot seksualni objekt zamenja z očetom, ko željo po falosu nadomesti z željo po otroku. Vzrok tega preobrata-k-očetu je v *odkritju manka falosa pri materi*, je kastracijski kompleks: "Vpliv želje po penisu deklico izžene iz navezanosti na mater, v ojdipovsko situacijo se umakne kot v nekaj pristan."³⁰ Razrešitev Ojdipa pri deklici je po Freudu prav zaradi "moške faze" veliko bolj ogrožena. Ugotovil je, da so regresije na fiksacije iz te predojdipovske faze (še bolj pri ženskah) zelo pogoste. Odtod njegova teza o večjem narcizmu pri ženski. "Deklica ostaja v Ojdipu še dolgo(...)" Nadjaz pri deklici ne more razviti tiste moči in neodvisnosti..."³¹ Pri dečku je drugače. Mati ostaja vseskozi njegov ljubljeni objekt. (To je eden od razlogov Freudove teze o tem, da je še najmanj ambivalentnosti v odnosu med materjo in sinom; drugi pa, da je v izpolnitvi materine/feminine želje po penisu, ki se zgodi z rojstvom sina.) Pod vplivom kastracijskega kompleksa (straha pred kastracijo), ki ga vzpostavi isto spoznanje kot pri deklici - manko falosa pri materi, on zapušča Ojdipa, "ga potlači, v najnormalnejših primerih ga popolnoma uniči, kot njegov naslednik se vzpostavi strogi nadjaz."³²

Prav v zvezi z ugotavljanjem razlike med spoloma v ojdipovski dinamiki Freud posebej izpostavi pomen "faličnega" predojdipovskega obdobja, otrokovo navezanost na falično mati, in dejstvo kastracijske tesnobe, ki nastopi z ugotovitvijo, da materi falos manjka. Takole pravi Freud že v Spominu iz otroštva Leonarda da Vinci:

"Fiksacija na zgodnejši tako zelo želeni objekt, falos ženske, pušča v psihičnem življenju otroka, ki je ta stadij infantilnega seksualnega raziskovanja posebej intenzivno preživel, neizbrisljive sledi."³³

Mnogo let kasneje, 1927, v spisu Fetišizem, je s tem v zvezi razvil *koncept fetišizma*. Freudova definicija fetiša je:

²⁹ Ibid., str. 331.

³⁰ Id.: Nova predavanja za uvod v psihoanalizo, str. 230.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Id.: Spomin iz otroštva (...), str. 145.

"Fetiš je nadomestek za falos ženske, (...) ni nadomestek kakega poljubnega penisa, marveč *nekega določenega, čisto posebnega penisa*, ki je imel v zgodnjem otroštvu velik pomen, kasneje pa se je ta pomen izgubil (...)." ³⁴

Ta nadomestni objekt, fetiš, varuje ta posebni penis pred izginotjem. Kajti ne sme izginiti. To bi pomenilo, da je ženska kastrirana, s tem pa neskončno tesnobno grožnjo kastracije, tako za dečka kot za deklico. Čeprav vesta, da mati penisa nima, pa vendar verjame, da ga ima.

Saj vem, pa vendar verjamem..., to je fetišizem v analitičnem pomenu, opredeljuje nek razcep med vednostjo in verovanjem. ³⁵ To verovanje zadeva nezavedno fiksacijo, ki je ne zamaje nobena vednost. Zadeva potlačeno željo po materinem falosu. Pri tem gre za falos, ki manjka, ki ga ni. O njem vemo le to, da ga ni. Skozi odsotnost povzroča tako neznansko tesnobne učinke. Potlačitev te želje se v normalno razrešenem Ojdipu mora zgoditi. Šele odpoved ohranja ta posebni objekt - falos ženske. V tem fetišističnem razmiku, v tem razmiku med vednostjo in verovanjem vznikne želja:

"To vero je ohranil, vendar pa se ji je tudi odpovedal. (...) *V psihičnem ima ženska kljub vsemu nekaj penis.*" ³⁶

To spoznanje, da materi falos manjka, da je kastrirana, moramo gotovo umestiti onstran polja neposrednosti, ki ga obvladuje načelo ugodja, t.j. v simbolni register - ta pogled je *simbolno dejstvo*. Drži se ga nekakšna prisila, je del nekega avtomatizma, ki mu ne moremo ubežati, iz katerega se ne moremo iztrgati, ki je tu že pred našim rojstvom, ki zanj kot takega ne vemo. Treba ga je potlačiti, ponotranjiti, priznati. Sprejeti je treba sam ta (simbolni) manko. To šele sproži nezavedno verovanje, zanikanje kastracije. Nezavedno verovanje je pogoj analize, samo tako lahko steče transfer, samo tako steče ljubezen... Prav to nezavedno verovanje vnaša v misel, v vednost (prepričanje, stališče, dokazovanje) tisto značilno distanco, ki se izraža v stavku *Saj vem, pa vendar...*, in določa individuovo delovanje/obnašanje. (Vem, da je tako, toda obnašam se *kot da* verjamem, da ni tako, verjemem, da je drugače.)

Znano je, da transfer v analizi steče, kljub temu da pacient analitika zaznava kot grdega, neurejenega, četudi vanj podvomi; z neke točke "x", točke onkraj, zaznavanje ni pomembno, nima vpliva. Ta "četudi" je tu odveč, namreč prav ta distanca je celo pogoj za "transferno ljubezen". Da je temu res tako, nam dokazujejo primeri psihoze, pri katerih umanjka prav ta distanca, ki jo v vednost vnaša *nezavedno verovanje*. Pri psihotiku imamo opraviiti z direktnim verovanjem. Pri njem ravno ni na delu tista točka onkraj, ni se zgodila tista nujna potlačitev, skozi katero očeta, analitika... sprejme z distanco (z razmikom). Psihotik analitika sprejme neposredno. V njem, v njegovi osebi, je dejstvo kastracije neposredno utelešeno. Analitik tako postane preganjalec. To se je zgodilo npr. z dr. Flechsigom, ki je obravnaval Schreberja. Kot takemu je pacient prepuščen na milost in nemilost. Ta preganjalec je tisti "kruti in obsceni" nadjaz, ki pride na dan v melanholiji, kot smo to že pokazali. Na delu je *neponotranjeni nadjaz*, nadjaz, ki ostane zunaj, v osebi preganjalca, ki o nas zares vse ve, ki pozna vse naše skrivnosti, ki ve več kot mi sami.

³⁴ Id.: Fetišizem, str. 419.

³⁵ O tem glej IV. predavanje Sl. Žiljka znotraj: Pet predavanj o problemih fetišizma (...), str. 118.

³⁶ S. Freud: Fetišizem, str. 421.

"Analiza potem pokaže, da nadjaz usmerjajo procesi, ki so Jazu ostali neznani. Res je mogoče najti potlačene impulze, ki utemeljujejo občutek krivde. Nadjaz je tu vedel več o nezavednem Onem kot Jaz."³⁷

Pri psihozi imamo torej opraviti z nekakšnim še preveč realiziranim transferjem, kolikor ni okrnjen prav s tistim "pa vendar", imamo opraviti s *patološkim narcizmom*, kolikor ni narcizem okrnjen prav s to bistveno ojdipovsko potlačitvijo, ki nas šele omogoča kot želeče. Tu se v analitiko osebo verjame brez preostanka, brez distance. Namreč jaz ni samo sedež zavesti, racionalnega usklajevanja, pač pa predvsem sedež tesnobe: "Jaz je torej sedež tesnobe."³⁸ Tesnobe, ki jo evocira prav kastracijski kompleksi:

"S strani višjega bitja, ki je postalo Nadjaz, je nekoč grozila kastracija, in ta kastracijska tesnoba je verjetno tisto jedro, okoli katerega se je naložila kasnejša tesnoba vesti; ta tesnoba se torej nadaljuje kot tesnoba vesti."³⁹

To spoznanje o manku falosa pri materi je tisto jedro, ki cepi jaz na nezvedljive psihične instance oz. ravni. Razmerje do tega manka bistveno določa posameznikovo psihično strukturo.

IDENTIFIKACIJA

Drugo dejstvo, ki "zapleta" Ojdipa, je dvojni, "popolni" Ojdip, kot smo zapisali.

"To pomeni, da deček nima le ambivalentne naravnosti do očeta in ljubeče objekte izbire v odnosu do matere, temveč da se hkrati obnaša tudi kot deklica, da kaže ljubečo feminino naravnost do očeta in njej ustrezno ljubosumno in sovražno naravnost do matere."⁴⁰

Dejstvo dvojnega Ojdipa kaže na neko pomembno značilnost identifikacije, ki vzpostavlja ideal jaza, značilnost, ki jo Freud opiše na drugem mestu, v Množični psihologiji in analizi Jaza: "(...) Jaz pri teh identifikacijah posnema zdaj ljubljeno, potem spet neljubljeno osebo." Prav to pa je tudi mesto, na katerem nam Freud na kupu razgrne bistvene poteze te identifikacije. Takole nadaljuje:

"Pozornost zbuja tudi, da je v obeh primerih identifikacija samo delna, zelo omejena, da si pri objektu osebi sposodi *eno edino (unamo) potezo*, (...) da se identifikacija sploh ne briga za objektno razmerje do posnemane osebe."⁴¹

Tem ugotovitvam lahko dodamo še tale odlomek, ki ga najdemo bolj na začetku tega spisa, v tistem prvem delu, v katerem Freud "z drugimi avtorji" (Le Bon, Mc Dugall) opisuje najbolj opazne posledice vpliva množice na posameznika: "Pri tem učinkuje nedvomno nekaj kot *prisila* delati tako kot drugi, ostati v soglasju s številnimi soljudmi."⁴² Izhodiščna razlika med Freudom in ostalimi avtorji pri raziskovanju narave vezi, ki družijo posameznike med seboj v množico, je v Freudovi vpeljavi množice z *vodjo*:

³⁷ Id.: Jaz in Ono, str. 349.

³⁸ Ibid., str. 355.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid., str. 331.

⁴¹ Id.: Množična psihologija in analiza Jaza, str. 40.

⁴² Ibid., str. 21.

"Iz razlogov, ki so nam za zdaj še prikriti, pa bi posebej poudarili razlikovanje, ki ga pisci ponavadi premalo upoštevajo: namreč med množicami brez vodje in množicami z vodjo."⁴³

Tako izhodišče, ki je izpostavilo pomen vodje pri oblikovanju "množične" (družbene) vezi, se je izkazalo za zelo plodno, pripeljalo je do koncepta tiste identifikacije, ki je povezana z oblikovanjem posebne instance v jazu, ideala jaza. (Naslov XI. poglavja v tem spisu je: Stopnica v Jazu.) To identifikacijo (identifikacijo posameznika z vodjo) je razložil od druge identifikacije (vzajemne identifikacije med temi posamezniki), ki jo prva šele "omogoča" in ki se je drži značaj prisile. Ideal jaza je tista "duševna sprememba, ki jo vsili posamezniku"⁴⁴ množica, po kateri je spraševal in jo zastavil (to spremembo) kot glavno nalogo v tem spisu. Najpomembnejši Freudov prispevek v okviru te naloge je prav ugotovitev, da imamo v posameznikovem psihičnem življenju opraviti z različnimi identifikacijami, ki ustrezajo različnim ravnam jaza, *različnim funkcijam jaza*.

Freud zapiše naslednjo "formulo libidinalne konstitucije množice":

"Primarna množica je torej neko število posameznikov, ki so postavili *isti objekt na mesto ideala jaza* in se torej v svojem Jazu med seboj identificirajo."⁴⁵

Tej množici posameznikov je skupen nek *zunanj* posameznik (objekt), skupen v tem smislu, da zaseda mesto ideala jaza v vsakem od njih. Ta zunanji objekt, *introjiciran* v jaz (na mesto ideala jaza) pri vseh posameznikih omogoča *projekcijo* jazov drug na drugega, njihovo vzajemno identifikacijo, množično vez, vzpostavitev množice kot množice. V tej formuli ni težko prepoznati strukturalistične logike odnosa med celoto in njenim posebnim delom. Vodja pri tem seveda zaseda tisto mesto posebnega, izjemnega, presežnega elementa, ki šele zares poveže vse ostale elemente v celoto. Iz izhodiščne, neorganizirane množice je izstopil posameznik kot vodja, kot tak omogoča organizirano, urejeno množico. In tu je še bistvena lastnost vodje (tega izjemnega mesta v "organizaciji"): zato, da omogoča množično vez, libidinalno povezanost med člani množice, se je moral sam odpovedati libidinalnim vezem, ljubezni, se izvzeti množici (ljubezenski tvorbi):

"Na začetku človeške zgodovine je bil vodja tisti nadčlovek, ki ga je Nietzsche pričakoval šele v prihodnje. Še danes potrebujejo množični individui utvaro, da jih vodja ljubi vse enako in pravično, vodji pa ni potrebno kogarkoli ljubiti, lahko je gospodovalen, *absolutno narcističen*."⁴⁶

Za kakšno libidinalno vez med posamezniki gre, v čem je vzajemna identifikacija, kakšno funkcio potemtakem opravlja "introjicirani" vodja na mestu ideala jaza, to nas zanima.

Identifikacija z vodjo vzpostavi ljubezenski, tolerantni, pomirjujoč odnos med člani: "Njena posledica je med drugim ta, da *omejimo agresivnost* proti osebi, ki se z njo identificiramo, ji prizanašamo in pomagamo."⁴⁷ Zajezuje sovražnost, brezobzirnost, nestrpnost, tekmovalnost..., *zajezuje narcizma*, kot pove Freud prav v zvezi z ljubeznijo posameznikov do vodje: "Vemo, da ljubezen zajezuje narcizem, in lahko dokažemo,

⁴³ Ibid., str. 28.

⁴⁴ Ibid., str. 9.

⁴⁵ Ibid., str. 48-49.

⁴⁶ S. Freud: Množična psihologija in analiza Jaza, str. 55.

⁴⁷ Ibid., str. 43.

kako je zaradi tega učinka postala kulturni dejavnik."⁴⁸ Ljubezensko vez z vodjo povezuje člane med sabo v ljubezensko z(a)vezo, ki je na drugi ravni od tiste, ki ni posredovana z vodjo. V tako posredovani zvezi so sovražni impulzi potisnjeni v ozadje, čeprav to ne pomeni, da značilna ambivalentnost v ljubezenskem odnosu izgine:

"Po pričevanju psihoanalize vsebuje skoraj vsako trajnejše intimno čustveno razmerje med dvema osebama - zakon, prijateljstvo, razmerje med starši in otroki - *usedlino odklanjajočih, sovražnih občutkov*, do neke mere se ta usedlina razgalja v prepirih, (...), v godrnjanju..."⁴⁹

Vendarle pa je ta ambivalentnost manj glasna, na dan pride samo v periodičnih presledkih. Kot taka se zelo razlikuje od tiste najbolj izrazite iz obdobja infantilne seksualnosti, iz obdobja prvih objektnih izbir, ko so zahteve po ljubezni najbolj neizmerne in zato najbolj neizpolnljive:

"Ta prva otroška ljubezen je obsojena na propad ravno zato, ker je prva, ker so te zgodnje objektne investicije praviloma v *veliki meri ambivalentne*, poleg velike ljubezni je tu vedno prisotna tudi *močna nagnjenost k agresiji*."⁵⁰

Ideal jaza je dedič Ojdipa, kot to večkrat ponovi Freud. Funkcijo potlačitve, ki so pri tem zgodi, opiše takole: "Ostal je (otrok) še vedno navezan na starše, a z goni, ki jih moramo imenovati 'zavrite'. Čustva, ki jih odtlej goji do ljubljenih oseb, veljajo za '*nežna*'."⁵¹

Ojdipovsko situacijo razčlenimo še malo bolj. Gre za dve identifikaciji, ki rezultirata iz Ojdipa, obe nastopata kot možni: identifikacija z očetom ali identifikacija z materjo. Vsaka od njiju pomeni dvojce: ohranitev nasprotnospolnega objekta (povečana zgledna identifikacija) in hkrati nadomeščanje istospolnega objekta (regresija izbire objekta v identifikacijo).

"Tako lahko domnevamo, da je najbolj obča posledica seksualne faze, ki obvladuje Ojdipov kompleks, ta, da se v Jaz ustalita ti dve nekako *med sabo povezani identifikaciji*. Ta *sprememba Jaza* obdrži svoj izpostavljeni položaj, ostali vsebini Jaza se postavlja nasproti kot ideal Jaza (...)." ⁵²

In ponovno še enkrat: "(...) libido, ki Jazu priteka z opisanimi identifikacijami, proizvaja njegov sekundarni narcizem."⁵³

NADJAZ

Ideal jaza modificira intenzivno predoidipovsko agresijo, sublimira, za-veže predoidipovske strasti, toda pri tem ne smemo pozabiti na dejstvo, ki smo ga že izpostavili: ta predoidipovska agresija še kako pripada (tudi) nadjazu, zato ta poteza, ideal jaza, modificira tudi nadjazovo "drugo" obnašanje (iracionalnost, krutost, gospodovalnost...). Na dvoličnost ideala jaza Freud opozarja zelo eksplicitno:

⁴⁸ Ibid., str. 55-56.

⁴⁹ Ibid., str. 35.

⁵⁰ Id.: Nova predavanja za uvod (...), str. 223.

⁵¹ Id.: Množična psihologija in analiza Jaza, str. 44.

⁵² Id.: Jaz in Ono, str. 332.

⁵³ Ibid., str. 328.

"Njegov odnos do Jaza se ne izčrpa v ukazu: 'Tak (kot oče) *bodi!*', ampak obsega tudi prepoved: 'Tak (kot oče) *ne smeš biti!*' - torej ne delaj vsega, kar on počne; nekatere stvari so prihranjene le zanj."⁵⁴

Nadjaz s svojimi očitno protislovnimi zahtevami drži posameznika v nenehni tesnobi. Ni mu mogoče ustreči, ni ga mogoče zadovoljiti. Posameznik ga doživlja kot nekaj povsem tujega, zunanjega, grozljivega... Vse kaže, da je treba postaviti ločnico med tem "zunanjim" pred-ojdipovskim nadjazom in drugim post-ojdipovskim nadjazom kot "notranjo" psihično instanco. Ta post-ojdipovski nadjaz šele vključuje ideal jaza, ki se introjicira v jaz, ki si ga jaz tako prisvoji, v obliki notranjega "glasu vesti" nadjaz izgubi tisto pred-ojdipovsko tujost in zunanost, gospodovalnost, brezmejno zahtevnost in strogost, izgubi podobo preganjalca. Post-ojdipovski nadjaz je šele tisti, ki zajezi narcizem.

Post-ojdipovski nadjaz pa je nadjaz, "ki v lacanovski perspektivi lahko komajda še nosi to ime."⁵⁵ Lacanovo dojetje freudovskega nadjaza izhaja prav iz tistega njegovega "drugega" obnašanja, iz nadjaza, ki je v svojih zahtevah tako zelo iracionalen in brezmejno brezobziren, ki kot tak nastopa kot nekaj nerazumljivega, tujega in grozovitega. Je zakon, iracionalna prepoved, s katero se ni mogoče identificirati, in je zato tisto nemogoče, travmatično, ne-simbolizabilno jedro, ki prav požene proces simbolizacije, ponotranjenje simbolnega zakona, ki se mu kot subjekti moramo podvreči. Znotraj zakona, znotraj racionalnega, najdemo nek "nori", nesmiselni, nedojemljivi tip zakona. Lacan pravi:

"To je nadjaz, kolikor vse to dejansko terorizira subjekta, gradi v njem dejavne, doživete, trajajoče simptome, ki prevzamejo reprezentiranje tiste *točke*, v kateri *subjekt zakona ne razume*, marveč ga uprizarja. Simptomi prevzamejo utelešenje zakona kot takega, dajejo mu njegovo podobo skrivnosti. To pa je nekaj čisto drugega kot narcistični odnos do nam podobnih; gre za *odnos subjekta do zakona* v njegovi celotnosti, kolikor nikoli ne more priti do odnosa zakona v njegovi celotnosti, saj *zakona nikoli ne zajamemo v celoti*."⁵⁶

Sredi zakona, sredi prepovedi, naletimo na nek nor zakon, ki nam ukazuje: "Uživaj!"⁵⁷ Za tak nadjaz nikakor ne moremo reči, da opravlja funkcijo prilagajanja, nasprotno nas *ne prilagaja*. Kot takega, ga je treba ločiti od ideala jaza. Četudi se njune funkcije deloma prekrivajo, ju po Lacanu ne gre istovetiti. Miller takole razpravlja o freudovskem nadjaz:

"Je zakon, ukaz, a to le tako, da se subjekt ne more po njem ravnati. Kot zakon je povsem iracionalen, strahoten. Lacan nekajkrat govori o obscenem in grozovitem nadjaz, in tu je povsem zvest Freudovim tekstom. Nadjaz je pri Freudu *funkcija, ki jo je nemogoče zadovoljiti*. Ni take vrste, da bi veljalo 'če storiš vse tako, kot hoče nadjaz, bo vse dobro', prav nasprotno, nadjaz ni nikoli zadovoljen, zahteva zmeraj več in ne smemo pričakovati, da ga bo uspeh pomiril."⁵⁸

Tu imamo zdaj opraviti s tisto prisilo, ki se ji ne moremo upreti, zaradi katere odpovemo čisto brez razloga... Ta funkcija, ki jo je nemogoče zadovoljiti, ki upravlja

⁵⁴ Ibid., str. 332.

⁵⁵ C. Milloz: Ženski nadjaz.

⁵⁶ J. Lacan: Jaz v Freudovi teoriji in (...), str. 5.

⁵⁷ Id.: Še, str. 7.

⁵⁸ J.-A. Miller: Pet predavanj o Lacanu (...), str. 100.

naše "saboterstvo", je funkcija užitka iz realnega registra. Nadjaz je tako pri Lacanu umeščen v Realno.⁵⁹

IDEAL JAZA IN IDEALNI JAZ

In kaj je končno ideal jaza? Pravzaprav nas mora zanimati tudi vprašanje njegovega odnosa do idealnega jaza. Namreč v vpeljavi narcizma Freud nenavadno uporabi dva močno podobna izraza: ideal jaza (Ichideal) in idealni jaz (Idealich). Se je to zgodilo po naključju, mimogrede, zaradi nepazljivosti, se je Freud samo zmotil, ko ni uporabil za imenovanje nove psihične instance, ki nadaljuje prvotni narcizem, istega izraza? V luči Lacanovega branja, ki je prav gotovo freudovsko branje, branje spodrsrljavev in zmot, se tudi to mesto izkaže za zelo produktivno. Kaj je potemtakem jedro te nove psihične instance, dedinje primarnega narcizma? Kaj je bistvo "normalnega" sekundarnega narcizma?

Pritegnimo spet značilnosti identifikacije, ki jo Freud tematizira v Množični psihologiji in analizi Jaza. Ta identifikacija je samo delna, sposodi si neko unarno potezo, ne zanima se za objektno razmerje do posnemane osebe, drži se je značaj prisile... Prav ta identifikacija z "unarno potezo" je pot, po kateri se najlaže približamo instanci ideala jaza. Ali v vseh teh značilnostih ne prepoznamo tiste "druge", ravnodušne energije, nagona smrti, ki je onkraj načela ugodja, onkraj psiholoških lastnosti, energije, s katero smo povezali mesto analitika v transferju, ki deluje mimo njegove osebe, s katero lahko zdaj povežemo tudi mesto vodje, ki individue združi v množico, mesto, ki je prav mesto ideala jaza, mesto tiste točke "onkraj"?!

Ta ideal jaza torej (v skladu s tematizacijo nagona smrti) *ni nič psihološkega*, ni podoba ali predstava, je neko mesto v simbolni strukturi, mesto, s katerim je povezana posebna in tako temeljna funkcija. Opraviti imamo z neko ravni, ki ni identična ravni predstav, podob, zrcalnega projiciranja, je pa z njo v nekem razmerju, jo posreduje, uravnava, normalizira. Lacan takole poudari nujnost razlikovanja dveh, nezamenljivih polj, Imaginarnega in Simbolnega:

"Gre torej za to, da bi ugotovili, v katerem polju potekajo različne zadeve, s katerimi imamo opraviti na področju analize. Nekatere potekajo na ravni prvega polja, *polja Ich*, nekatere - ki jih je *treba strogo ločiti* od prvih, kajti če jih pomešamo, nič več ne razumemo - pa v drugem polju, v *polju Drugega*."⁶⁰

V skladu s to ločitvijo Lacan zelo vztraja pri razločevanju *imaginarne* identifikacije in *simbolne* identifikacije.

Prvi tip identifikacije se dogaja v polju jaza, v polju podobnikov, v narcističnem polju, ki ga uravnava načelo ugodja. To je imaginarno polje. Na tej ravni se poskušamo identificirati z drugim, ki nam je podoben, ki nam je "blizu", "domač", z nečim svojim pri njem... Kot tak je ta drugi iz imaginarnega razmerja naša zrcalna podoba, podaljšek naših narcističnih hrepenenj (tu je iskati Freudovo "narcistično izbiro" objekta, kolikor

⁵⁹ Tematizacija Realnega, ki se zgodi pri poznem Lacanu, v nekem smislu temeljito zasuka niti njegove dotlejnjte teorije in na novo presvetli problematiko, ki se vleče skozi vse njegovo poučevanje. Na tem mestu se v to seveda ne moremo globlje spuščati; v okviru naše zastavitve - katere domet je razlikovanje dveh polj (ravni), Imaginarnega in Simbolnega - nam ni treba poseči dlje.

⁶⁰ J. Lacan: Štirje temeljni koncepti (...), str. 327.

le-ta ni posredovana s simbolno identifikacijo). Po tej poti, poti imaginarnih identifikacij, v okviru katerih nam torej svet nastopa kot naše ogledalo, oblikujemo svoj *idealni jaz*. V tej imaginarni instanci se lahko prepozna(va)m, tu sem "neposreden" in "spontan", tu si ugajam. Imaginarno identifikacijo lahko zelo natančno imenujemo psihološka identifikacija.

Simbolna identifikacija pa se od imaginarne radikalno razlikuje, je prav nasprotno ne-psihološka. To ni identifikacija s podobo (drugim jazom), pač pa identifikacija s točko, ki je tista "enotujoča poteza", nekaj povsem brezsmiselnega, ki se ne briga za posameznika kot osebo, kot skupka psihičnih lastnosti..., pomeni "identifikacijo z drugim prav na točki, kjer je ta drugi neposnemljiv"⁶¹, identifikacijo s tisto potezo v drugem, v kateri se posameznik prav ne more prepoznati, identifikacijo z nečim, kar mu ni "blizu", kar mu je "tuje" in "daleč", ne-njegovo, ki je nekaj čisto drugega. V tej "zunanj" točki se mora posameznik prepoznati, si jo prisvojiti, jo ponotranjiti. *Skozi to ne-narcistično točko se zgodi nadaljevanje narcizma*. V tem je paradoks te nove psihične instance, ki ohranja narcizem: v narcistično substancialnost poseže kot nekaj čisto tujega in grozljivega, v razmerju do narcizma nekaj povsem negativnega, kot poteza, ki nas razsredišči, ki poruši sam naš narcizem, pa se prav skozi to negativnost, skozi prelomljeno obliko, skozi "*narcistično brazgotino*"... nadaljuje narcizem. Ponotranjenje te ne-narcistične točke je prav proces simbolizacije, vstop v Simbolno, v polje Drugega. To je tista radikalna drugost, Drugost, ki se razlikuje od imaginarne, neposredne drugosti, in je v posamezniku že od vsega začetka:

"Kolikor smo subjekt, ki misli, pa smo čisto drugače vpleteni v stvar, saj smo odvisni od polja Drugega, ki je bilo tu že dolgo pred tem, preden smo mi prišli na svet, in katerega krožeče strukture nas opredeljujejo kot subjekt."⁶²

Skozi simbolno identifikacijo "notranje" sprejmemo to radikalno drugost, jo ponotranjimo v obliki njenega zastopnika *idealna jaza*. Raz-odtujitev se zgodi prav skozi sprejetje neke radikalne, neukinljive in neizbežne odtujitve.

"Ideal jaza upravlja narcistični položaj subjekta."⁶³ Tako povzame Catherine Millot. Funkcija idealna jaza je v posredovanju, uravnavanju, *normaliziranju* imaginarnih identifikacij, imaginarnega zadovoljstva, v normaliziranju narcizma, v pomiritvi agresivnih (sadističnih) pred-ojdipovskih divjanj zaradi izgube objekta...

"Identifikacija, za katero tukaj gre, ni zrcalna, neposredna identifikacija, marveč je njena *opora*. Podpira in prenaša perspektivo (...), iz katere lahko zrcalno identifikacijo uzmemo z vidika, ki zadovoljuje."⁶⁴

Ideal jaza je pogoj idealnega jaza. Je tista točka, s katere se subjekt čuti, da je zadovoljiv, da je ljubljen, to je točka, ki ga gleda v ogledalu, pa jo zrcalna podoba vselej že prekriva in prikriva. To je točka, ki omogoča posameznikovo "hrbtenico", ki mu podeljuje status "samostojne osebnosti". Simbolna identifikacija je tisti specifični proces, ki nosi imaginarno identifikacijo, a jazu konstitutivno uhaja. Ta "onstran načela ugodja" uravnava samo ugodje, ki je vselej narcistično ugodje, uravnava "nivo" jaza kot "narcističnega zbiralnika libida", uravnava jaz kot "bric-à-brac" (brkljarijo) imaginarnih identifikacij, uravnava sekundarni narcizem, ki se proizvaja v imaginarnem narcističnem

⁶¹ S. Žižek: Jezik, ideologija, Slovenci, str. 128.

⁶² J. Lacan: Štirje temeljni koncepti (...), str. 326.

⁶³ C. Millot: Ženski nadjaz.

⁶⁴ J. Lacan: Štirje temeljni koncepti (...), str. 355.

polju. To je freudovski jaz ("moi"), ki ga Lacan strogo razlikuje od subjekta ("Je"), ki se konstituira na ravni Simbolnega.

"To pomeni, da *jaz* postane tisto, kar poprej ni bil, da pride do točke, kjer je *subjekt*."⁶⁵

Kriterij normalnosti narcizma je potemtakem iskati v vprašanju *simbolizacije*, posega tistega "onstran" v narcizem, in hkrati s tem v vprašanju Ojdipa, ko naj se, če gre za njegovo normalno razrešitev, poseg Simbolnega zgodi.

LITERATURA

- Althusser, L., *Freud in Lacan*, Tribuna 3, Lj, 1969.
Althusser, L., *O Lacanu*, Tribuna 1, Lj, 1970.
Bahovec, E., *Cannon ali Freud?*, v Problemi-Razprave 209-211, Lj, 1981.
Bahovec, E., *O analizi razvoja znanstvenih konceptov*, v Terminologija v znanosti, Pedagoški inštitut UEK, Lj, 1984.
Freud, S., *Predavanja za uvod v psihoanalizo*, DZS, Lj, 1977.
Freud, S., *Nova predavanja za uvod u psihoanalizo*, v Odabrana dela Sigmunda Frojda, I-VIII, Matica srpska, Novi Sad, 7, 1984.
Freud, S., *Jedna uspomena iz detinjstva Leonarda da Vincija*, id. *Autobiografija*, id.
Freud, S., *Množična psihologija in analiza jaza*, v Psihoanaliza in kultura, DZS, Lj, 1981.
Freud, S., *Jaz in Ono*, V Metapsihološki spisi, ŠKUC-FF, Lj, 1987.
Freud, S., *Žalovanje in melanholija*, id.
Freud, S., *Fetišizem*, id.
Jones, E., *Život i delo Sigmunda Frojda I, II*, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
Lacan, J., *Le stade du miroir*, v Ecrits, Seuil, Paris, 1966.
Lacan, J., *La chose freudien*, id.
Lacan, J., *Jaz v Freudovi teoriji in v psihoanalitični tehniki*, S-II, v Problemi-Razprave 177-180, Lj, 1978.
Lacan, J., *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, S-XI, CZ, Lj, 1980.
Lacan, J., *Še*; S-XX, Analecta, Lj, 1985.
Miller, J.A., *Odgovori realnega*, v Razpol 4, Lj, 1988.
Miller, J.A., *O nekem drugem Lacanu*, v Problemi 12, Lj, 1984.
Miller, J.A., *Pet predavanj o Lacanu v Caracasu*, v Gospodstvo, vzgoja, analiza, DDU Univerzum, Lj, 1983.
Milot, Ch., *Ženski nadjaz*, Problemi-Esejistika 3, Lj, 1988.
Pulver, S.E., *Narcissism: The Term and the Concept*, v Essential Papers on Narcissism, New York University Press, 1986.
Žižek, S., *Pet predavanj o problemih teorije fetišizma iz Šole Sigmunda Freuda*, v Problemi teorije fetišizma, DDU Univerzum, Lj, 1985.
Žižek, S., *Jezik, ideologija, Slovenci*, DE, Lj, 1987.
Graves, R., *Grčki mitovi*, Nolit, Bg, 1987.
Ovid, P.N., *Metamorfoze*, MK, Lj, 1977.

⁶⁵ Id.: Jaz v Freudovi teoriji in (...), str. 47.